

DOI: 10.31866/2410-1311.37.2021.236026
УДК 069+719](049.32)

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ЦІЛІСНИЙ РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ СПРАВИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

Гуменюк Тетяна Костянтинівна

*Доктор філософських наук, професор,
ORCID: 0000-0001-9210-6424, e-mail: t_gumenyuk@ukr.net,
Київський національний університет культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133*

Рецензія на книгу: Вступ до музеєзнавства і пам'яткознавства : навч. посіб. / за наук. ред. О. М. Гончарової, С. Ж. Пустовалова. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. – 490 с.

Останні десятиліття музейна справа України розвивається значними темпами. В музеях впроваджуються новітні технології, вдосконалюється теорія та практика музейництва. За роки незалежності відкрилося десятки нових музеїв найрізноманітнішого спрямування. В Україні започатковані музейні щорічні форуми; працює декілька кафедр у гуманітарних закладах вищої освіти, де готують працівників музеїв; беруться на облік сотні пам'яток. Ринковий характер економіки України викликав до життя нову для нашої держави галузь музейництва — експертизу історико-культурних цінностей. Всі ці кардинальні зміни вимагають узагальнення та впровадження у навчальний процес. Саме таке завдання поставив перед собою колектив авторів навчального посібника «Вступ до музеєзнавства і пам'яткознавства» кафедри музеєзнавства і експертизи історико-культурних цінностей Київського національного університету культури і мистецтв. Рецензоване навчальне видання, на мою думку, має непересічне значення не лише для кола спеціалістів музейної та пам'яткоохоронної сфери, але й для широкого кола гуманітаріїв, мистецтвознавців, культурологів, істориків, всіх тих, хто небайдужий до історичної долі і вибору нашого народу.

Актуальність і затребуваність даного підручника пов'язана з необхідністю висвітлення та заповнення маловідомих чи недостатньо вивчених сторінок в історії розвитку музеїв в Україні, генези та еволюції музею як соціокультурного інституту, теоретико-методологічних проблем археології та пам'яткознавства, а також розгляду з позиції активного діалогу з країнами Західної і Східної Європи та світу. У навчальному посібнику викладений неоціненний матеріал, пов'язаний з інноваційними технологіями в сучасному музейному просторі, закордонними виставковими музейними проектами, охороною та використанням культурної спадщини й експертизою музейних колекцій. Зазначу, що вписати

національну музейну та пам'яткоохоронну діяльність у цей загальний контекст було завданням надважливим і надскладним.

У навчальному посібнику «Вступ до музеєзнавства і пам'яткознавства» за науковою редакцією доктора культурології, професора Олени Миколаївни Гончарової та доктора історичних наук, доцента Сергія Жановича Пустовалова поставлені і ґрунтовно розкриті наукові проблеми теорії та практики музейної діяльності, охорони та використання пам'яток культурної спадщини. Це навчальне видання є, по суті, дослідженням історії вітчизняної звичаєвої, релігійної, світоглядної традиції різних епох, коли закладалися і поступово формувалися основи національної ідентичності та неповторне обличчя української культури.

Українську культуру нині характеризує рух до переосмислення своїх витоків на якісно новому рівні. Здійснюється спроба синтезу та аналізу історико-культурних феноменів поряд з очевидною тенденцією до руйнування стереотипів. Саме тому праця колективу науковців, викладачів кафедри музеєзнавства та експертизи історико-культурних цінностей, знаних фахівців у галузі світової та української культури є сьогодні не лише своєчасною та актуальною, а й такою, в якій є нагальна потреба.

Методологічна значущість навчального посібника полягає у «новизні викладу» матеріалу: від глибокого аналізу теорії, історії та законодавчого забезпечення музейної діяльності до прикладного музеєзнавства та експертизи музейних колекцій сьогодення. Така форма викладу матеріалу заслуговує на увагу та всебічну підтримку. Це є неупереджений, заснований на широкоосяжному фактичному матеріалі погляд на традиційні та нові підходи у діяльності музеїв, на особливості науково-дослідної та фондової роботи, на сутність охорони культурної спадщини. Так, автори наголошують: «Активізація діяльності держав у галузі виявлення, збереження, використання, охорони, вивчення і популяризації культурних цінностей у ХХ ст. пов'язана із процесами глобалізації та інтеграції міжнародної спільноти, виникненням міжнародних урядових і неурядових організацій, розробкою і прийняттям цілого ряду міжнародних конвенцій, падінням тоталітарної системи в Центральній і Східній Європі. Як наслідок — активний процес відкриття національних законодавчих систем для зовнішніх впливів і активні інтеграційні процеси до міжнародного співтовариства» (с. 25). Можливо саме такий підхід дає право на оптимістичну оцінку майбутнього нашої культури як такої, що сьогодні безупинно інтегрується до загальносвітового культурного процесу, не втрачаючи при цьому своєї національної неповторності.

Представлена генеза та еволюція музею як соціокультурного інституту водночас постає частиною більш великого цілого — історії культури України: кризь віки суспільно-політичних злетів та «ночей бездержавності», і, зрештою, до кінця ХХ ст., часу здобуття незалежності, й до сьогодні. Йдеться про те, що музейна справа, загалом, і охорона та використання культурної спадщини, зокрема, в останні часи набуває вельми суттєвого значення в збагаченні духовного світогляду пострадянського простору й віддзеркалює не лише процеси суто музеєзнавчі та пам'яткознавчі, а сягає значно глибше. Адже музейна практика, в тому числі й пам'яткознавство як наука про колективну пам'ять народу, ніколи не була і тепер не залишається осторонь тих процесів, що відбуваються на тому, чи іншому

історичному етапі розвитку нації, держави, а також безпосередньо впливають на зрозуміння сьогоdnішніх процесів в культурі.

Власне традиція збереження культурної спадщини нерідко стає винятково промовистим дзеркалом стану соціуму, глибинно відображує його проблеми, конфлікти, досягнення і втрати, водночас підносячи ті ж соціально-історичні проблеми на інший, більш високий моральний рівень. Іноді ці зв'язки — між музейною та пам'яткоохоронною сферою і конкретним соціальним середовищем, в якому вона існує, власне з причини її відстороненості від буденних складностей — не одразу розпізнаються назвні, вони можуть бути прихованими і децю складнішими, ніж, скажімо, в інших формах духовного самовираження. У цьому контексті дуже важливим уявляється наступне твердження: «У другій половині ХХ ст. змінюється погляд на соціальну місію музею. У нових геополітичних реаліях на перший план виходить роль музею у формуванні культурної ідентичності людини у поєднанні з вихованням музейної толерантності до носіїв відмінних ідентичностей. Діяльність музею розглядається не лише в світлі його традиційних функцій, музей виступає як активний суб'єкт сучасного, контемпорального життя суспільства. Нині музеї часто виступають культурними, освітніми і рекреаційними центрами <...> Сьогодні музеї відіграють роль засобу соціальних і культурних перетворень. Вони інтенсивно інтегруються в життя суспільства, допомагаючи з позиції досвіду століть вирішувати актуальні проблеми людського існування» (с. 73).

Науково-методична значущість посібника полягає і у послідовному, аргументованому викладі навчального матеріалу, і у всебічному розкритті змісту кожної теми, і у виборі використаних й аналізованих джерел, багато з яких досі практично не введені до вітчизняного дискурсу, і у доповненні посібника довідковим апаратом та ілюстративним матеріалом.

Завдання цієї праці — висвітлити актуальні питання, узагальнити теоретичні напрацювання та практичні досягнення, що відбувалися в музейній та пам'яткоохоронній практиці. Дана постановка проблеми формує світоглядно-ціннісний контекст роботи авторського колективу — вона «<...> пропонує традиційні та нові підходи у діяльності музеїв, акцентуючи увагу на соціальній місії музею. Навчальний посібник розкриває правові, суспільні, технічні, фінансові, комунікаційні аспекти діяльності музею як науково-дослідного та культурного інституту» (с. 5).

Аргументація, змістовність кожного розділу посібника, науковий підхід, виважена дослідницька методологія поєднуються з логічним, доступним і чітким викладом, зручним для сприймання студентами, аспірантами відповідних спеціальностей закладів вищої освіти, а також широким загалом теоретиків, практиків та поціновувачів музейної та пам'яткоохоронної діяльності. Таким чином, робота відповідає завданню, яке поставили перед собою автори, і вона дійсно може стати важливим посібником, добрим порадиником та вірним супутником кожного, хто вирішить подорожувати складними шляхами українського музейознавства та пам'яткознавства.

Оцінюючи історичний поступ становлення та розвитку музейознавства, автори підкреслюють значення культурно-мистецьких та культурно-освітніх взаємин

українських земель зі слов'янськими та іншими національними духовно-культурними спільнотами. Водночас презентуючи концептуально-цілісний розвиток музейної та пам'яткоохоронної справи, висвітлюючи його крізь соціокультурний контекст, автори зауважують, що ця діяльність ніколи не була замкненою в собі, розвиваючись у річищі головних європейських тенденцій. Активні творчі контакти українських науковців і практиків із закордонними фахівцями сприяють впровадженню інформаційних технологій в сучасному музейному просторі й впливають на формування позитивного іміджу держави. Однак, автори наголошують на тому, що ця робота по використанню новітніх підходів у репрезентації української національної культури потребує значно більшого масштабування й активізації. Так, підсумовуючи здійснений аналіз, вони зазначають, «...що українська мистецька спадщина на сьогодні представлена у світовому культурному просторі фрагментарно та безсистемно. <...> Список Всесвітньої спадщини, що представляє пам'ятки загальнолюдського значення, не дає повної уяви про розмаїття культурної спадщини України через малу кількість представлених об'єктів...» (с. 246).

Міжпредметність та полівекторність роботи, впевнене оперування як класичними концепціями, так і найновішими науковими відкриттями у сфері музеєзнавства та пам'яткознавства забезпечує високу міру довіри до наукових висновків і дозволяє стверджувати, що маємо справу з глибоко теоретичним, оригінальним, а водночас вельми актуальним для розуміння сучасного духовного образу світу навчальним посібником.

Найголовнішою позитивною прикметою посібника є той факт, що він є взірцем багатовимірною, складною термінологічно розгалуженого і водночас теоретично ємного навчального видання, що ми й вбачаємо в його чіткій побудові. Тут маємо шість розділів, кожний з яких побудований за єдиною логікою (матеріал лекції, запитання для самоперевірки, завдання для самостійної роботи, питання для підсумкового контролю знань студентів, список використаних джерел) й поступово розкриває та узагальнює теоретичні напрацювання і практичні досягнення в галузі музейної та пам'яткоохоронної діяльності у гармонійній єдності світоглядно-універсального та суспільно-історичного компонентів і в діалектиці опозиційних пар «загального-часткового», «традиційного-сучасного», «національного-запозиченого» тощо.

Зрештою, той головний висновок, до якого стремить вся концепція колективної праці саме як навчального видання, як посібника для студентів спеціальності 027 «Музеєзнавство та пам'яткознавство», підготовленого у річищі процесів реформування освітньої системи, концентровано виражається у словах, що ними завершується Підрозділ 2.7. «Музеєзнавство в гуманістичній концепції освіти». Автори підсумовують: «Зважаючи на вищевикладене, ми можемо стверджувати, що: <...> пріоритетною метою діяльності музею у контексті гуманістичної концепції освіти є гармонізація особистості через розвиток творчих здібностей, які ведуть до самовиразу і самопізнання, а методом її досягнення є діалог у найширшому сенсі (діалог із пам'яткою, педагогом, міжособистісний діалог із приводу конкретного предмета і музею); специфіка і цінність музею як освітнього закладу полягає в тому, що його колекції мають міждисциплінарний характер

і дають відвідувачу цілісне уявлення про те чи інше явище, процес або подію; відповідно, в процесі навчання в умовах музейного середовища підвищується загальна ерудиція, розширюється культурний світогляд, поповнюються знання у профільній музейній галузі та розвивається здатність до творчості» (с. 114).

І от якраз в цьому ключі дуже привабливою видається можливість порушити деякі загальнотеоретичні проблеми, що безпосередньо можуть і повинні вплинути на подальший розвиток запропонованої авторами гуманістичної концепції освіти. Адже саме через заглиблення в сутність музейної та пам'яткознавчої діяльності та традиції можна розкривати подальший шлях духовної культури як одного з найважливіших антропологічних індексів соціуму. Відтак органічно сприймається наскрізна думка авторського колективу: «Музей як соціокультурний інститут організовує і координує діяльність людей, спрямовану на збереження пам'яток минулих епох і передання знань про них. Таким чином сприяє ідентифікації людства, його самоідентифікації і долучається до формування загального культурного простору» (с. 105).

Рецензована робота насичена такими плідними ідеями та смисловими відношеннями, які генерують шляхи майбутніх досліджень науковців, прокреслюють шляхи розвитку наукових пошуків в царині культурного простору України. Так, практично вперше в Україні до навчального посібника включено принципи та особливості проєктування архітектурних форм музеїв. Визначено, що музеї за своїми архітектурними рішеннями є своєрідним художньо-образним втіленням культурної політики, властивої конкретним державам і певним історичним епохам. Музеї є особливим типом будівель, «<...>сам вигляд яких покликаний втілювати уявлення про суспільну значущість тих скарбів, які в них зберігаються» (с. 203).

І насамкінець, особлива заслуга авторів полягає у першовведенні до наукового обігу розділу «Експертиза музейних колекцій» з таким широким охопленням й висвітленням різноманітних напрямів експертизи: пам'яток образотворчого та ювелірного мистецтва України, колекцій книг, меблів, зброї, нумізматики. Тут ґрунтовно розглядаються методологічні принципи оцінки автентичності речей, особливості проведення експертизи творів мистецтва, основні методи проведення візуальної експертизи, технологічні особливості експертизи іконописних творів та ін. Даний розділ є результатом багаторічної праці кафедри музеєзнавства та експертизи історико-культурних цінностей Київського національного університету культури і мистецтв в цьому напрямі.

Сучасна вітчизняна гуманітаристика, особливо в її фундаментальних та світоглядно-ціннісних напрямках, опинилась у складному становищі: з одного боку, можна почути обвинувачення «нарколопрофесійної спільноти» у її «непрактичності» та «умоглядності», з іншого — відбувається наполегливе коригування формальних вимог щодо змісту наукових текстів, навчальних курсів аби «підлаштуватись» під закордонні «зразки» і стандарти науково-освітньої діяльності.

Отже, маємо нагоду долучитись до даної фахової дискусії: приводом є навчальний посібник «Вступ до музеєзнавства і пам'яткознавства». Відтак перед нашими очима постає професійне, оригінальне, системне дослідження в галузі музейної та пам'яткоохоронної діяльності. Історія накладається на час сього-

денний, на початок XXI ст. й утворюється єдиний концепційний простір. Автори зуміли з «тут-і-тепер» глибоко проаналізувати існуючий досвід й виникла потреба створити навчальний посібник, який віддзеркалює сучасний стан музейної та пам'яткоохоронної діяльності, інноваційні практичні досягнення та теоретичне осмислення цієї важливої сфери культури.

Матеріали рецензованого навчального посібника, який має велику освітню, науково-культурологічну й виховну цінність, можуть використовуватися під час підготовки до викладання навчальних дисциплін в галузі музеєзнавства та пам'яткознавства, підготовки до лекційних занять з теорії та історії української культури, а також бути ефективним засобом популяризації української національної культури як в самій Україні, так і за її межами. Високий науково-методичний рівень, інтерпретаційна логіка, теоретична ємність та структура рецензованого посібника, підготовленого колективом авторів, знаних фахівців, викладачів, науковців кафедри музеєзнавства та експертизи історико-культурних цінностей Київського національного університету культури і мистецтв повністю відповідає навчальному плану підготовки спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство» та вимогам Міністерства освіти і науки України до написання навчально-методичної літератури для закладів вищої освіти.